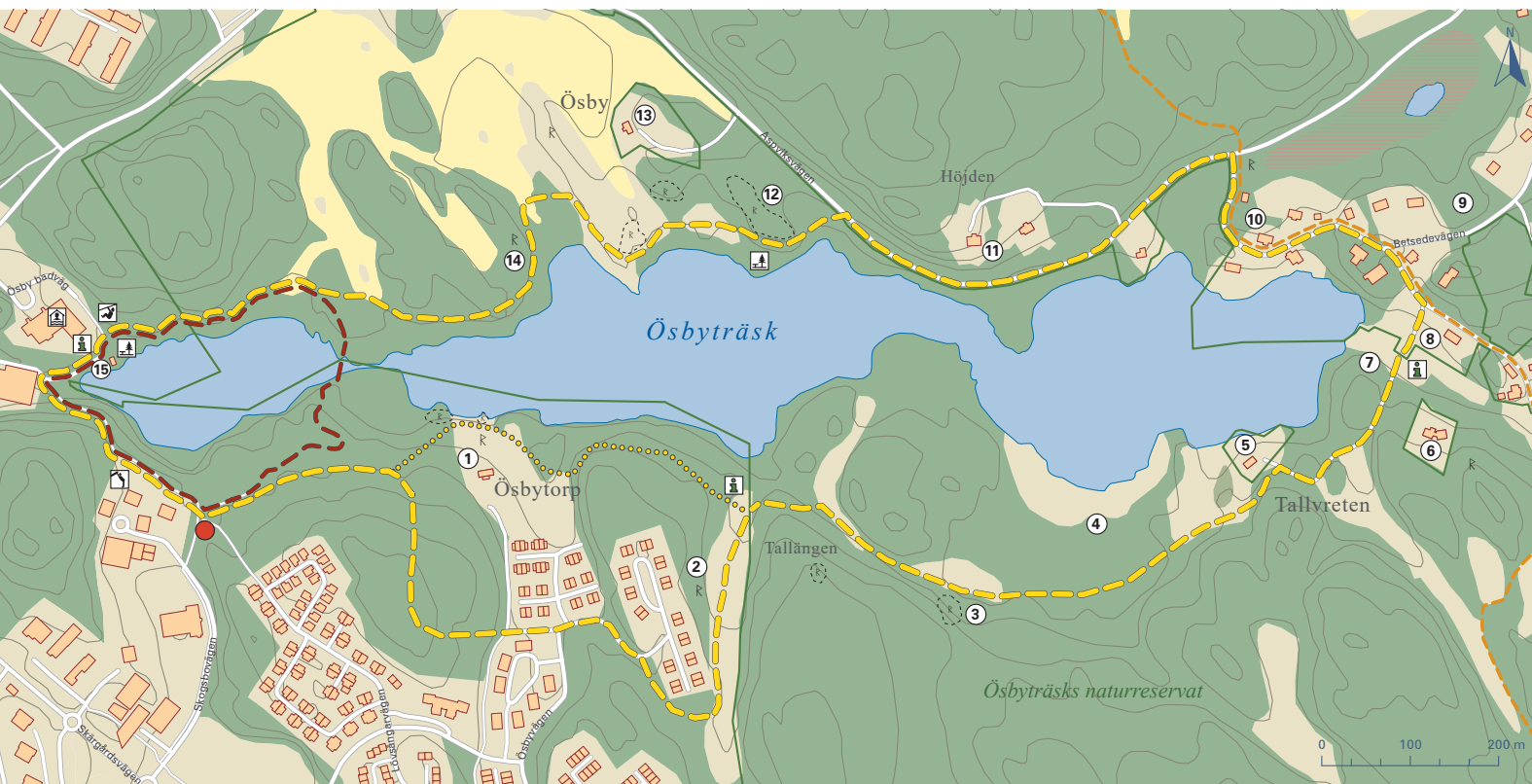


# ÖSBYRUNDAN

ETT CENTRUMNÄRA REKREATIONSOMRÅDE



VÄRMDÖ KOMMUN



- |               |             |                  |
|---------------|-------------|------------------|
| Tavlans plats | Äventyrslek | Lättgånget parti |
| Information   | Utegym      | Alternativ väg   |
| Naturreservat | Rastplats   | Värmdöleden      |
| Badhus        | Fornlämning | Naturreservat    |

©2019.  
 PROJEKTLEDARE / REDAKTÖR / FOTO: ANNA GABRIELSSON  
 KARTA: MERJA MARTIN  
 GRAFISK FORM: MAGNUS JONSSON SZATEK

# ÖSBYRUNDAN

*Ett centrumnära rekreationsområde*

**Välkommen till ett naturskönt promenadspår runt Ösby träsk, den tredelade sjön vid Gustavsberg. Det 4,5 km långa spåret går växelvis på skogsstig och allmän väg. Största delen av spåret är lättgånget, dock passar det inte för barnvagn pga. kuperade passager och spänger. Den alternativa sträckan förbi Ösby torp är omarkerad, i övrigt går det bra att följa de gula markeringarna.**

**En cirka 800 meter lång slinga runt östra delen av Ösby träsk är tillgänglighetsanpassad och mycket lättgånget.**

**Ösby träsk.** Ösby träsk är en näringsrik sjö med bergiga stränder och djupa vatten (9 m). Sjön utgörs av en sprickdal. Namnet Ösby är en sammandragning av Österby som sannolika syftar på att bebyggelsen låg öster om den då mer betydande gården Fasta. Insjöar kallas enligt äldre språkbruk i östra Svealand ofta för träsk. Under järnåldern var Ösby träsk en del av en inre farled mellan Baggensfjärde i väster och Torsbyfjärden i öster. Sundet blev så småningom pga. landhöjningen ofarbart för båtar men kvarstod länge som vinterväg för skärgårdsborna som med häst och släde här genade över isarna till huvudstaden ännu på 1800-talet.

**Ösby träsk Naturreservat.** Värmdös första kommunala naturreservat, Ösbyträsk, inrättades 2006. Området präglas till stor del av en kulturhistorisk markanvändning som går tillbaka till järnåldern. Åker- och slättermarker hålls öppna genom hästbete och slätter. Inslag av ek och andra lövträd förekommer i den sydöstra delen och i brynzonerna mot den öppna marken. Skogsmarken sköts med anpassad skogsskötsel för att bevara, utveckla och höja natur- och rekreationsvärdena i reservatet.

De äldsta kartorna för området, ägomättningskartor från mitten av 1800-talet, visar att den odlade marken haft samma utbredning under hundratals år. Nuvarande områden med fuktlövskog brukades som slättermark, nuvarande öppna områden i dalsänkorna brukades som åker och övrig skogsmark användes för skogsbete.

Det huvudsakliga syftet med ett naturreservat vid Ösbyträsk skall vara att långsiktigt säkra tillgången på områden för rekreation och friluftsliv i anslutning till Gustavsberg, Betsede och Mörtlös. Vidare skall områdets naturvärden tillvaratas och bevaras liksom de kulturmiljövärden som finns knutna till fornlämningar och kulturlandskapet.

*” Under järnåldern var Ösby träsk en del av en inre farled mellan Baggensfjärden i väster och Torsbyfjärden i öster.*



# Natur och kultur längs rundan

**1. Ösby torp.** Torpen låg ursprungligen under Ösby gård. Det omnämns i skriftliga källor 1714. Det nuvarande husets ålder är okänd, men det finns på fotografier från 1800-talets slut. Huset förlängdes 1988. Ösbydalens bostadsbebyggelse från omkring 1990 kryper nära in på torpet. Närmast stugan finns rester av åkergården Nedre Vreten. Kring gården växer träd och buskar typiska för äldre odlingsmarker såsom ek, en, sälg, björk, slån och nypon. Vid sjöstranden finns två jättegrytor och två små älvkvarnar. Jättegrytor är hålliknande naturbildningar i berg utsvarvade av inlandsisen för 10 000 år sedan. (se offerkällorna). Älvkvarnar, eller s.k. skålgropar är små urgröpningar inknackade av människor. Fornlämningstypen brukar dateras till bronsålder, men här ligger groparna på vikingatidens höjdnivå. Långt in i historisk tid har man smort in groparna med fett eller lagt mynt i dem som offer till överjordiska väsen t ex. älvor.

**2. Tallängen.** Ängen har tillhört Ösby torp. Kvar från tiden som odlingsmark finns bl. a odlingsrösen i skogsbrynet, stenar som plockats från ängen. På västra sidan av tallängen, mellan två huslängor, finns en förhistorisk gravhög 5,5 m i diameter och 0,6 m hög. På fornlämningen växer en stor ek. Ekar anses utgöra livsrum för flest arter i Sverige. Några arter som är knutna till ekar är svavelticka, oxtungesvamp, brun trädmyra, ekoxe och skogsduva. Från 1500-talet gjorde staten anspråk på ekarna som växte i böndernas marker, de behövdes för byggande a fartyg till

krigsflottan. Först 1830 fick bönderna lösa ut ekarna, ekar på övrig mark släppte staten 1875 – då hade det blivit brukligt med järnskrov.

**3. Offerkällorna.** På bergsryggen söder om stigen finns flera jättegrytor, runda till ovala i tvärsnitt och i en del fall två meter djupa. De bildades av inlandsisen för 10 000 år sedan genom att stark strömmande smältvatten tvingat stenar i rotation mot berget. Jättegrytor har alltid fånglat folkfantasin, som gav dem ett mystiskt ursprung. De har i vissa fall, som troligen här används som offerkällor. Namnet och sambandet med de inknackade offerskålarna, älvkvarnarna vid Öby torp talar för det. Att offra mynt i jättegrytor ansågs i skärgården medföra god fiskelycka.

**4. Alstrandskog.** Strax nordost om offerkällorna ligger ett alkärr. Variationen i kärret med bl. a vattenpölar och torrare tuvor gör att många olika arter kan finna livsutrymme. Kärr är särskilt viktiga för mossor, svampar, insekter och fåglar. Några vanliga arter i alkärr är grönsiska, svarthätta, brakved, svärdslilja, älgört, alticka och groddjur. Fällda träd avslöjar att Ösby träsk också bebos av bävvar.

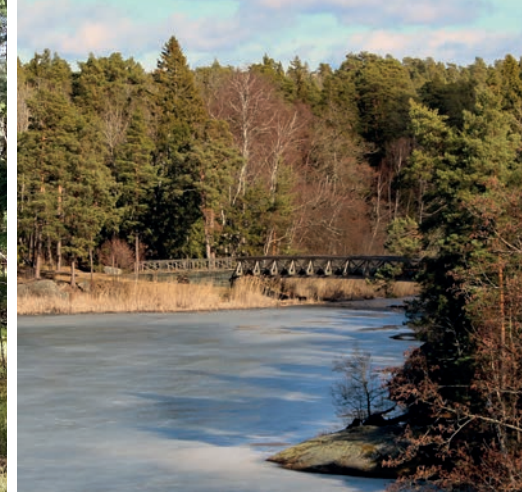
**5. Torpet Tallvreten.** Torpet anlades 1802 och kallades då även "Nöjet". Det låg på Betsede gårds marker. Efterleden i namnet Tallvreten syftar på de smala gårderna söder om torpet, vret betyder nämligen smal åker eller äng omgiven av skog. Ängarna hålls

nu öppna av betande hästar. Betet är en förutsättning för att hålla kvar den öppna kulturmarken med dess särpräglade flora och fauna. Nuvarande bostadshus är uppfört kring sekelskiftet 1900. Utmed vägen till torpet finns husgrunder efter ekonomibyggnader. Nära grunden finns flera gamla äppelträd.

**6. Sofielunds trädgårdsmästarebostad.** Det röda huset på höjden söder om vägen till Tallvreten var tidigare trädgårdsmästarebostad för fastigheten So-

fielund, Byggnaden kan ursprungligen ha varit torpet "Fliten" enligt en karta från 1865. Husets nuvarande utseende härrör huvudsakligen från sekelskiftet 1900.

**7. Informationsskylt om landhöjningen.** På en telefonstolpe intill vägen till Tallvreten finns en informationsskylt om hur vattennivån var på platsen under förhistorisk och historisk tid. Dalsänkan av under förhistorisk tid ett smalt vattendrag mellan Ösby träsk och Betsedeviken/Torsbyfjärden.





**8. Sofielund.** Det gula huset med brutet tak kallas Sofielund. Husets nuvarande utseende härrör från omkring 1900. Sofielund anlades 1847 som sommar- nöje åt f.d. hovfröken Sofia Magdalena Ehrengranat, därav namnet. Till Sofielund hörde bl a en större trädgård som sköttes av en trädgårdsmästare.

**9. Betsede.** Betsede villaområde anlades 1907 på Betsede gårds forna marker med syftet att bli ett populärt egnahemsområde i anslutning till den järnväg som var planerad att dras fram där. En del tomter bebyggdes aldrig utan utgör istället värdefulla lokala grönstråk i Betsede. Goda ångbåtsförbindelser och planer på en järnväg Stockholm - Ålstäket var viktiga orsaker till vilasamhällets tillkomst. Av gården Betsede återstår snickarglädjevillan Katrineberg från 1800-talets slut, som vid 1900-talets början var lanthandel, och Betsede krogort omnamnt på 1700-talet. Krogen hade ett strategiskt läge där vintervägen, den forna sjöleden, korsade stockholmslandsvägen (Betsedevägen och Sofielundsvägen) Namnet Betsede syftar troligtvis på de gamla kommunikationslederna. Efterleden i namnet betyder land mellan två vatten där man måste dra över båten. Betydelsen av namnet förled är inte säker, Bets kan betyda betesmark eller bara båt.

**10. Halvmilsten, verkstadshus och Betsede träsk.** Betsedevägen är en del av den gamla stockholmslandsvägen. Kvar från landsvägstiden är en halvmilsten från 1770-talet, idag dock felaktigt vänd mot Aspviksvägen. Det lilla verkstadshuset ”Guss motor” byggdes på 1930-talet som mjölkaffär med service pump. Sumpmarken bakom och framför verksta-

den var på 1600-talet en mar, dvs. en grund vik, på 1800-talskartor kallad Betsede träsk. Maren har utvecklats till en våt kärrskog (se alstrandskog)

**11. Skogsvaktarbostad.** Villan med brutet tak norr om Aspviksvägen är byggd omkring 1910. Den har fungerat som skogsvaktarbostad åt Gustavsbergs porslinsfabrik som då ägde skogen kring Ösby träsk. På 90-talet såldes skogen till JM.

**12. Ösby gårds järnåldersgravfält.** På åsen mellan Ösby träsk och Ösby gård ligger två gravfält från yngre järnålder (ca 500-1100 e kr) som har tillhört gården. Detta är de tidigaste spåren efter de första bosättarna kring Ösbyträsk. Gravfältet består av högar samt runda och kvadratiska stensättningar. Högarna är exponerade mot den forna farleden, dagens Ösby träsk. Genom att placera gravarna väl synliga gjorde man klart att trakten var bebodd, men höjdläget kan också haft en religiös orsak. De döda brändes på bål och några personliga tillhörigheter kunde följa med som gravgåvor.

**13. Ösby gård.** Det är okänt när gården byggdes, men den nuvarande manbyggnad beskrevs redan på 1890 talet som gammal. Huset uppvisar drag som representerar allmogen byggnadsskick ca 1750–1850. Huset har moderniserats på 1900-talet. Mark tillhörande Ösby låg under Farsta gård från 1600-talet och fram till dess att Gustavsbergs fabriksbolag bildades 1823 och tog över marken. Ösby blev därmed ett av flera lantbruk som ägdes av fabriken och som försågs de anställda med diverse förnödenheter.



Torpet Tallvreten

**14. Förhistorisk grav.** Vid en vik sydväst om Ösby gård ligger en enstaka förhistorisk grav strax ovanför vikingatidens strandlinje. Det är en kvadratisk stensättning med en tydlig kantkedja av större stenar. Den tycks vara exponerad mot viken, som under vikingatiden (ca 800-1100 e Kr) sökte sig längre in där det idag är sumpmark. Kanske var den skyddande viken hamnplats för gårdens båtar. Vilket stensättningen möjligen avsåg markera.

**15. Vilan.** Platsen där finska krigsveteranklubbens bastu idag ligger var i äldre tider den omtyckta festplatsen Vilan. Hit gick brukets befolkning med kaffe-korg och man dansade på de släta berghällarna.





VÄRMDÖ KOMMUN